

מנהג הכפרות בערב יום הכפורים

ערב יום כפורים זה (שנת התשנ"ג) בחר לו רב מסוים² לנכון לתקוף את מנהג הכפרות ולהמליץ על בטולם. ויהי כשומעי את הקול עלתה בי חמתי באפי, ואשתומם, איך יתכן שמי שמכונה רב בישראל פוגע תוך חוסר אחריות חנוכית משוועת במנהג הפשוט בכל ישראל (אף אם הוא מתקיים בצורות מצורות שונות בקהילות ישראל). ואמרתי ללבן את הדברים על מנת שכל מי שזיק יראת שמים שורד בלבו ילמד שאין לאיש לפגוע במנהג ישראל, ובפרט אם מנהג ותיקין הוא, וכדברי רבינו תם בתוכחתו לרבינו אפרים שבספר הישר (חלק התשו' סי' מו סע"ד) 'למה שאתה אינך בקי בדברי גאוני מלכותך ומלכות כל מקומות ישראל ורב יהודאי ורב עמרם ורב שר שלום ור' אחאי ופ' ר"ח ומס' סופרים ופרקי דר' אליעזר ורבנן סבוראי, כי ידעתי כי אם היית [בקי] בהם לא מלאך לבך להתריס כנגדן'.
כתב הטור (או"ח ס' תר"ה): "יש מקומות שנוהגין לשחוט תרנגול לכפרה. וכן יש בתשובת הגאונים וששאלתם שאנו נוהגין לשחוט ערב יום הכפורים תרנגול ואין אנו יודעין מנהג זה למה. אי משום תמורה, מאי שנא תרנגול מבהמה וחיה³. הא ודאי קושיא היא, אלא שיש בה שני טעמים, אחד שהתרנגול מצוי בבית יותר מכל בהמה חיה ועוף⁴, ועוד יש במקומות עשירים שעושין תמורה אילים ועיקר מבעלי קרנים דמות אילו של יצחק אבינו עליו השלום, לפיכך לא דבר קבוע הוא. ועוד שמענו מהחכמים הראשונים שאף על פי שבהמה דמיה יקרים יותר מתרנגול אף על פי כן תרנגול מובחר, לפי

---

1. שיעור זה העברתי בלימוד ליל הו"ר שנת התשנ"ג. על אף שהנושא עליו תיכננתי לדבר בתחילה היה התפלה שבימי סוכות ובפרט ההושענות, שניתי את דעתי ובחרתי בנושא זה כי חשתי שהיה עליי למחות ולנסות לתקן את חלול ה' שבדברי חכם זה. חלפו מאז שנים רבות, והנושא לא ירד מסדר היום, עד שהשנה (שנת התשס"ז) הוא נהפך לנושא העיקרי של אי-אלו דתיים מסכנים שהשכלתם האוניברסיטאית הרדודה אינה מצליחה להתיישב עם המנהג 'הברברי' הזה בעינייהם. למען האמת יש ללמד עליהם 'זכות', הם כה רגילים לבלוע אחד את חברו, שבשר עוף אינו מאכל הראוי להיכם. מצויידיים באיזה דוקטורת מסכן, הם כבר חשים עצמם במדרגת נביאי עולם, ומרשים לעצמם לשפוט כל מנהג ישראל עפ"י אמות המידה של העולם המערבי, דוקא אותו עולם ששנא תמיד ישראל ותרבותו.

ומאז ועד היום ה'מנהג' הצורם ואף המזעזע לתקוף את מנהג הכפרות נהפך ל'מנהג' קודש קבוע אצל אקדמאיים, ואין שנה בה אותם פסידו-אינטלקטואלים שמעולם אינם בוחלים בשום 'שניצל' ובשום 'סטייק', אינם בוחלים לתקוף באופן בלתי מרוסן בעזרת עיתונאים העויינים לכל דבר שריח קודש נודף ממנו את מנהג הכפרות. נשאר לנו רק לשאת תפילה למענם: שה' ימחול להם.

הדרשה הועברה בסוכת משפחת ווסרטייל הי"ו, שבמשך שנים העמידה לרשות מאות אנשים בליל מקודש זה, מתוך נדיבות ורוחב לב הראויים לכל הוקרה. לא חסו על ממונם, אף כשאי-אלו מבקרים נהגו בדרכים שאינן הולמות בית הזולת ולעיתים אף באופן בלתי-נסבל, והמארחים מחלו על כבודם ועל הנזק לרכושם. יהי רצון שלא ימושו ברכה ששון ושמחה מביתם ומבית בניהם ובני בניהם עד עולם.

גם בחירת העיתוי לדין לא הייתה מקרית, שהרי מנהגם של יהודי צפון-אפריקה לשחוט תרנגול גם ביום הו"ר שהוא סיום הכפרה וזמן ה'חיתום'.

אבל השנה (התשס"ז) הצטרפו למקהלה גסי רוח המתמררים להחשב יודעי תורה, והעיוזו לטעון שאין מקור בתלמוד למנהג ותיקין זה, לכן על אף שמאמר זה היה אמור לראות אור בחוברת "עץ ארז" (ח"ד) החלטתי לפרסמו ברבים ללא עיכוב.

2. התברר לי מאוחר יותר שיתכן שמדובר בחכם ידוע ומפורסם, ה' ימחול לו (מחל לו כבר, כיון שבנתיים עלתה נשמתו לגנוי מרומים).

3. ותשובה לטענה זו ראה להלן.

4. כל מי שלמד מורה הנבוכים של הרמב"ם יודע שזהו הטעם שנתן הנשר הגדול לבחירתן של אותן הבהמות שהתורה ציינה במעשי הקרבנות.

ששמו גבר, כדאמרינן (יומא כ:): מאי קרא גבר, אמר רב שילא קרא תרנגולא. וכיון ששמו גבר תמורת גבר בגבר טפי מהני ומעלי. וכך רגילין כאן, אוחז שליח צבור התרנגול ומניח ידו על ראשו ונוטלו, ומניח על ראש המתכפר ואומר זה תחת זה, זה חילוף זה, זה מחולל על זה, ומחזירו עליו פעם אחרת ואומר, (תהלים קז) יושבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל, יוציאם מחשך וצלמות ומוסרותיהם ינתק, אוילים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו, ויזעקו אל יי' בצר להם ממצוקותיהם יושיעם, ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם, יודו ליי' חסדו ונפלאותיו לבני אדם, נפש תחת נפש. ועושה כסדר הזה ג' פעמים, ואחר כך מניח ידו על ראש התרנגול, **תבנית סמיכה** וסומך עליו ושוחטו לאלתר, תיכף לסמיכה שחיטה (ברכות מב.). ורגילין לתתו לעניים כדי שיהא כפרה לנפשו. ומה שרגילין לזרוק את בני מעיו על הגג כדי ליתנם לעופות, יש להביא ראיה קצת מההיא דמסכת חולין, רמי בר תמרי איקלע למערבא במעלי יומא דכפורי חזא דקא שדו כבדא וכלייתא אזיל שקלינהו משום דהאידינא דהיתרא שכיח טפ"ס⁵. ועל דבריו הוסיף מרן בב"י (שם): "יש מקומות שנוהגים לשחוט תרנגול לכפרה, וכן יש בתשובת הגאונים. המרדכי במסכת יומא (סי' תשכג) כתב המנהג הזה. וכל מה שכתוב בסימן זה הוא בפסקי הרא"ש למסכת יומא (פ"ח ס' כג), וקצתו במרדכי (שם וס"ס תשכז), ומנהג זה כתוב גם בתשב"ץ (קטן ס' קכה). וכתוב שם "שנוהגים ליקח תרנגול לזכר ותרנגולת לנקבה".

אלא שבהמשך דבריו הביא הב"י דברי הרשב"א בתשובותיו המעיד שביטל את המנהג בברצלונה: "והרשב"א כתב בתשובה (ח"א ס' שצה) בענין הכפרה שעושיין לנערים בערב יום הכפורים מנהג זה פשוט בעירנו ואף על פי ששמעתי מפי אנשים הגונים מאשכנז שכל רבני ארצם עושים כן וגם שמעתי שנשאל רבינו האי ואמר שכן נהגו, עם כל זה מנעתי המנהג הזה מעירנו. וכתוב בארחות חיים (הל' ערב יוה"כ אות א) שהרמב"ן אוסרו משום דרכי האמורי", ומרן הביא עמדתו זו להלכה בשו"ע: 'מה שנוהגים לעשות כפרה בערב יום כיפורים לשחוט תרנגול על כל בן זכר ולומר עליו פסוקים, יש למנוע המנהג'. אלא שהרמ"א בהגהתו שם דחה בחריפות עמדה זו וכתב: 'הגה: ויש מהגאונים שכתבו מנהג זה, וכן כתבו אותו רבים מן האחרונים, וכן נוהגין בכל מדינות אלו ואין לשנות, כי הוא מנהג ותיקין. ונוהגין ליקח תרנגול זכר לזכר, ולנקבה לוקחין תרנגולת, ולוקחין למעוברת ב' תרנגולים אולי תלד זכר; ובחרין בתרנגולים לבנים, על דרך שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א, יח) ונהגו ליתן הכפרות לעניים, או לפדותן בממון שנותנים לעניים (מהר"ל). ויש מקומות שנוהגין לילך על הקברות ולהרבות בצדקה, והכל מנהג יפה. ויש להסמיך שחיטת הכפרות מיד לאחר שהחזירו עליו. וסמך ידיו עליו, דמות הקרבן; וזורקין בני מעיהם על הגגות או בחצר, מקום שהעופות יכולין לקחת משם (טור). א"כ, לכאורה יש לרב הזה שדרש לבטל מנהג הכפרות אין גדול להתלות בו, הוא הרשב"א. מסיבה זו חובה מוטלת עלינו ללבן מחלוקת קיצונית זו. ונתחיל בדברי הרשב"א עצמו.

דברי הרשב"א המדויקים

מרן בב"י (הנ"ל) לא הביא שם את תשובת הרשב"א בשלמותה, והסתפק בראשי פרקים, אבל מפאת קיצור זה בו נקט, הוא הסב דברי הרשב"א לכוונה שונה מכוונתם המקורית. ואכן התשובה בשלמותה שנשלחה לחכם רבי יעקב בר מכיר מהעיר מונטפשליר (פרובנס) נמצאת בח"א (סי' שצה) היא כדלקמן: 'כתב מר כי ראית מה שהשבתי אני בענין הכפרה שעושיין לנערי' בערבי יום הכפורי' ושאסרתי אני. והנאך ואתה מוסיף עוד לומר שקרוב לומר שהשחיטה פסולה שזה כמו שוחט לשם חטאתו (חולין מא:). אני מצאתי מנהג זה פשוט בעירנו עם שאר דברים שהיו נוהגין כיוצא בזה. שהיו שוחטין תרנגול זקן לכפרה על הנער היולד וחותרים ראשו ותולים הראש בנוצתו בפתח הבית עם

5. הקשו רבים על דברי הטור, אבל כפי שנראה בהמשך בע"ה, דבריו הם דברי רב ששנא גאון מלה במלה.

שומים. והבלי' הרבה **שנראו בעיני כדרכי האמורי**⁶ ודחקתי על זה הרבה. ובחסד עליון נשמעו דברי ולא נשאר מכל זה ומכיוצא באלו בעירנו מאומה, אע"פ ששמעתי מפי אנשים גוונים מאד מאשכנז היושבים עמנו בבית המדרש שכל רבני ארצם עושיין כן ערבי יום הכפורים ושוחטין לכפרה אווזין ותרנגולין. גם שמעתי⁷ כי נשאל לרבינו האיי גאון ז"ל ואמר שכן נהגו. ועם כל זה מנעתי המנהג הזה מעירנו. ומכל מקום איני רואה לפסול השחיטה, מפני שלא פסלו אלא השוחט לשם דבר הנדר והנדב⁸. ודוקא תמימים אבל בעלי מומין לא. לפי שכל הרואה יודע שאין זה לשם עולה ולשם שלמים דוקא אלא דברי הבאי בעלמא. ולפיכך כתבתי אני בספרי ספר תורת הבית (בית א' שע"א) שהשוחט תרנגולין אווזין לשם אחד מכל אלו ששחיטתן כשרה. לפי שהכל יודעין שאין אחד מאלו עולין לקרבן. וכל המדקדק בתשובה זו יבחין בכמה נקודות מרכזיות שהציטוט החלקי של מרן העלימן:

1. הרשב"א מעיד ש'שמע' בשם חכמי אשכנז ורבינו האי גאון על המנהג (כפי שאנו מקיימים אותו, ולא כפי שנהגו בו אנשי ברצלונה). דבר המראה **שהוא לא ראה את דבריהם במו עיניו**, אלא שמועה שמע ובא. מ"מ הוא מעיד שהשמועה נאמנה ואעפ"י כן יוצא למאבק נגד "מנהג פשוט" (כדבריו) בעירו על אף שמנהג זה נתמך ביסודות נאמנים כהנהו רבנן. וזו תימה גדולה איך חכם גדול כהרשב"א נאבק בחרוף נפש לבטל מנהג של עיר ואם בישראל, ובפרט כאשר ידוע לו שכמנהג הזה דעתם של גדולי ישראל!

2. אין הרשב"א מדבר על מנהג ישראל כפי שהוא מתקיים כיום, אלא על מנהג שונה על אף שהוא דומה: שוחטים תרנגול על "ילד היולד" (קראו נער) ולא על כל אחד מבני הבית.

3. הרשב"א מתלונן על מעשי 'הבל', כדוגמת תליית ראש התרנגול בפתח הבית ביחד עם **שומים**. ובאמת, מעשה מסוג זה הינו מעשה הבל ותעתועים, שחוששני מאד שדומה בהרבה לכמה ממנהגי עבודה זרה שנהגו באירופה באותם הימים⁹.

4. כתב האשום של הרמב"ן¹⁰ ושל הרשב"א (אם כי בסגנון שונה במקצת "כדרכי האמורי" ולא "דרכי האמורי" כעדות בעל אורחות חיים, אם היא דייקה בנקודה זו) משונה מאד. מה דרכי האמורי איכא בשחיטת תרנגול? ואם שני חכמים אלו רומזים למה ששינונו בשבת (סז): 'האומר שחטו תרנגול זה שקרא ערבית, ותרנגולת שקראה גברית, יש בו משום דרכי האמורי', ופירש רש"י (כאן) 'איחר יותר משאר חביריו, ולי נראה: שקרא כעורב, שקראה גברית, כתרנגול, כמו קרא גברא (יומא כ:)', ומקור ברייתא זו הוא בתוספתא שבת (פ"ו הל"ה) כדשינון התם 'האומר שחטו תרנגול זה שקרא בערב שחטו תרנגולת זו שהיא קורא כזכר האכיליה כרבלתא שהיא קורא כזכר הרי זה מדרכי האמורי', כי אם כן, דבריהם בלתי-מובנים לחלוטין. הלא אין קשר בין שחיטת תרנגול משום שקרא בזמן או בקול הלא-מתאים ובין שחיטת תרנגול בערב יוה"כ! ועוד כל מה שמשום דרכי האמורי אסור הוא משום לא תנחשו וכדו' (לדעת הרמב"ם והרשב"א לפחות), וכבר פסק הרמב"ם בהל' ע"ז (פי"א הל"ד) 'כיצד

---

6. וזו קשיא על בעל יחוה דעת (ח"ו סי' נ') שמנה את הרשב"א בין החכמים דס"ל שאין להחמיר באיסור דרכי האמורי במה שלא אסרו רבותינו בתלמוד. אבל למען האמת, קשיא דהרשב"א דידיה אדידיה, כי כאן אוסר דבר שהתלמוד לא אסרו, ובמק"א באמת פוסק שאין לאסור דבר שהתלמוד לא אסרו (עיין להלן, שם הבאתי דבריו). ופשר הדבר הוא לע"ד, שלדעת הרשב"א אף אם הדבר לא נאסר בתלמוד, אבל הוא מנהג ע"ז, יש לאסור אותו, אבל דבר שאינו ידוע כע"ז, אלא רק משונה הוא, אם התלמוד לא אסרו אין לאסור אותו. וזו הסיבה שהעלתי ההשערה שבהערה הבאה, ע"ש.

7. ומכאן שלא ראה הרשב"א דבר מדברי הגאונים (ראה להלן) בנידון!

8. ומכאן תשובה לא רק מדוע העדיפו תרנגול על פני פרים ואלים, אלא גם תשובה לכל אלו שחששו משום שמנהג הכפרות דומה לקרבנות. רבינו מוכיח שאין כל מקום לחששם זה.

9. ואיני יודע עוד אם שחיטת תרנגול על ילד נולד איננו חיקוי של ע"ז נוצרית הרואה בלידה בטוי של חטא (הקדמון) ופשע הזקוק לכפרה. ואולי היה מנהג כזה אצל הנוצרים באותם הימים בספרד ובדרום צרפת.

10. שמקורם אינו ידוע לי, פרט לדברי בעל אורחות חיים הנ"ל.

הוא הנחש כגון אלו שאומרים הואיל ונפלה פתי מפי או נפל מקלי מידי איני הולך למקום פלוני היום שאם אלך אין חפציי נעשים, הואיל ועבר שועל מימיני איני יוצא מפתח ביתי היום שאם אצא יפגעני אדם רמאי, וכן אלו ששומעים צפצוף העוף ואומרים יהיה כך ולא יהיה כך, טוב לעשות דבר פלוני ורע לעשות דבר פלוני, וכן אלו שאומרים שחוט תרנגול זה שקרא ערבית, שחוט תרנגולת זו שקראה כמו תרנגול'. ולפי זה אין שום קשר בין שחיתת תרנגול **כמנהגו** (ללא ההבלים שגינה הרשב"א) ובין נחשים אלו ולא כלום! ולא העזתי לטעון, שאם אומרים כך, גם על הקרבנות נוכל ח"ו לטעון בדיוק אותן הטענות שיש בהם משום 'דרכי האמורי', שהרי אין בהם יותר הגיון מבכפרות¹¹.

כל רבותינו הגאונים מצדדים במנהג זה וכן רוב רבותינו הראשונים

מן הראוי לקבוע קביעה נחרצת: **מנהג הכפרות הוא מנהג ותיקין ואין בו כל חשש של ניחוש או דרכי האמורי כדו', וזו היא דעתם של כל גאונים ישראל.** כך היא דעתו של **רב נטרונאי גאון** בתשובתו אשר בחמ"ג (סי' צ"ג, וכן תוש"ר להלן) 'ושחקרתם שאנו רגילין ליקח ראש של כבשים בראש השנה ולאכול ולשחוט כל אחד ואחד תרנגולים בערב יום הכיפורים. ובמוצאי שבת בבורא מאורי האש אנו מסתכלין באור האבוקה בכפיו ובציפורניו ואנו מטילין לתוך הכוס מעט מים ושותה וחוזר ושופכן וששאלתם לפרש לכם זה נחש לטובה הוא וחכמים וכל אנשי בבל כך עושים ורגילין לעשות שבערב ראש השנה לוקחים בשר או ראשים ומבשלים אותם בטיסנה או בדבר של מתיקה ואין מבשלין בישול שיש בו המים ואומרים נאכל מיני מתיקה ובשר ובישול שמן כדי שתהא שנה כולה מתוקה ועריבה ולא יהיה בו דבר רע ורב צרה. ובערב יום הכפורים שוחטין תרנגולין כל אחד ואחד מן בני אדם שבבית ומחזרין אותן בחיהן על כל או"א מן בני אדם שבבית ואומרים זה תחת זה. זה חילופו של זה. זה תמורת זה. זה יצא למיתה ותכנס אתה פב"פ לחיים ולא למות. ומחלקים אותם לעניים ולא למנות וליתומים. ואומרים כדי שיהיה כופר שלנו ויהיו עלינו כפרה: וחכמים ובעלי בתים בערב יום הכפורים עושין כן ויש שמחזרים אחרי אלים וכבשים. (עיין במרדכי יומא סי' תשכג בשם תשו' הגאונים והיא תשובה זאת ממש). ובמהדורת שבתוש"ר (סי' טז) 'רב נטרונאי. וששאלתם שאנו רגילים ליקח ראשים של כבשים בראש השנה ולאכול ולשחוט כל אחד ואחד התרנגול בערב יום הכיפורים ובמוצאי שבת בבורא מאורי האש אנו מסתכלין באור האבוקה בכפים ובצפרנים ואנו מטילין לתוך הכוס מעט מים ושותה וחוזר ושפכן. וששאלתם לפרש לכם דבר זה וחכמי' **ורוב אנשי בבל כך רגילין לעשות** שבערב ראש השנה לוקחין בשר או ראשים של צאן ומבשלים אותה בטיסני או בדבר של מתוקה ואין מבשלין בישול שיש בו חומץ ואומ' נאכל מיני מתוקה ובשר ובישול שמן כדי שתהא כל השנה כולה מתוקה ועריבה ולא יהא בה דבר רע ודבר צרה וביום טוב הראשון של ראש השנה ובערב יום הכיפורים שוחטין תרנגולין כל אחד ואחד שבבית ומחזרין אותן בחייהם על כל אחת ואחת מבני הבית ואומר זה תחת זה זה חילוף זה זה בשביל זה זה מחול על זה יוצא זה למיתה ותכנס אתה פלו' בר פלו' לחיים ולא תמות ושוחטין אותו ומחלקין אותו לעניים וליתומים ואומר יהא כופר זה כופר שלנו ויהיה עלינו כפרה וחכמים ובעלי בתים עושין כן ויש שעושין אילים וכבשים'.

וכן הוא עוד בתוש"ר (הנ"ל ח"א סי' טו, עמ' 50) 'ערב יום הכיפורים יקח תרנגול וישם המכפר ידו על ראש התרנגול ויאמר זה תחת זה זה חלופי זה זה מחול על זה וישם ידו על ראש המתכפר ואומר כל זה שני פעמים. ויקרא ז' פעמים יושבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל. כי המרו אמרי אל ועצת עליון נאצו ויכנע בעמל לבם כשלו ואין עוזר. ויצעקו אל ה' בצר להם וממצוקותיהם יושיעם.

11 . ואם יטען הטוען שלא דומה, משום שהתם הקב"ה ציווה, לא יהיה בכך כל תשובה אמיתית, כי יצטרך להסביר לנו מדוע הקב"ה מצווה דברים הנוגדים כל הגיון והנראים כדרכי האמורי. ואכן, לא מעט מאותם 'המשכילים' נתלים בדברי הרמב"ם במורה הנבוכים (ח"ג) כדי לטעון בדיוק אותו דבר לגבי הקרבנות.

יוציאם מחשך וצלמות ומוסרותיהם ינתק. יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם. כי שבר דלתות נחשת ובריחי ברזל גידע. אוילים מדרך פשעם ומעוונותיהם יתענו. כל אוכל תתעב נפשם ויגיעו עד שערי מות. ויצעקו אל ה' בצר להם וממצוקותיהם יושיעם. ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר. ובכל פעם שיסיים מן יושבי עד כופר ישים ידו על ראש התרנגול ויאמר נפש תחת נפש ומשים ידו על ראש המתכפר ויחזור ויעשה סדר זה שבע פעמים ואחר שיסיים מלקראות כל ז' פעמים יסמוך על ראש התרנגול ויאמר זה יוצא למיתה תחת זה ואחר כך ישים ידו על ראשו ואומר תכנס אתה פלו' בר פלוני לחיים ולא תמות ויחזור ויאמר על ראש התרנגול זה יצא למיתה ויאמר על ראש המתכפר תכנס אתה פלו' ולא תמות ויחזור ויאמר על ראש התרנגול זה יצא למיתה ויאמר על ראש המתכפר תכנס אתה פלו' בר פלו' לחיים ולא תמות ואחר שמסיים פעם שלישית ישחוט את התרנגול".

וכן היא דעת רב משה גאון (גמ"מ ס' סג) 'וששאלתם ערב צום כפור היה מנהג אצלינו לשחוט תרנגולים ותרנגולות ובני יונה ובשר צלי וגו', ודעת רב ששנא גאון בתשובתו¹² (שע"ת ס' רצ"ט) 'וששאלתם האי שאנו רגילים לשחוט ערב יוה"כ תרנגולים ואין אנו יודעים מנהג זה למה אי משום תמורה מ"ש תרנגול מבהמה וחיה הא ודאי קושיא היא. וי"ל שיש בה שני טעמים אחד שתרגול מצוי בביתו של אדם מבהמה וחיה. ועוד יש במקומו עשירים שעושים תמורה אילים ועיקר מבעלי קרנים דמות אילו של יצחק אבינו לפי' לא דבר קבוע הוא. ועוד שמענו מחכמים ראשונים שאעפ"י שיש מי שעושה תמורה בבהמה שדמיה יקרים, תרנגול מובחר לפי ששמו גבר כדאמר' (יומא כ:): מאי קריאת הגבר, אמר רב קרא גברא דבי רב שילא אמרי קרא תרנגולא. ותניא כותיה דר' שילא (יומא כא.) היוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו וכיון ששמו גבר תמורת גבר בלבד וטפי מהני ומעלי¹³. וכל המעיין יראה שתשובה זו היא מלה במלה התשובה אשר הביאה הרא"ש בפסקיו (ס' כ"ג) והטור (הנ"ל) בשם תשובות הגאונים, וחלק ממנה הובא כבר בספר האורה (עמ' 109) ובהפרדס (ס' קפה).

והיא גם דעת רבינו האי גאון בתשובה אשר שמע עליה הרשב"א ולא ראה אותה¹⁴, והיא (תג"ל ס' ח'): 'וששאלתם שאנו רגילים ליקח ראשים של כבשים בר"ה לאכול ולשחוט כל א' תרנגול בערב יום הכפורים. ובמוצאי שבת בבוא מאורי האש מסתכלין לאור האבוקה בפנינו ובצפרנינו ואנו מטילין לתוך הכוס מעט מים ושותים וחוזרים ושופכין ושאלתם לפרש לכם. זה נחש הוא לטובה לחכמים ורוב אנשי בבל כך רגילין לעשות. בערב ר"ה לוקחין בשר או ראשים ומבשלין אותנו בטסני או בדבר של מתיקה ואין מבשלין בישול שיש בו חומץ. ואומרים כך נאכל מיני מתיקה כל השנה. ובשר שמן כדי שתהא שנה כלה מתוקה וערבה ולא יהיה בה דבר רע ודבר צרה. והדברים מובאים בשבולי הלקט (ס' רפ"ג) ובתניא (ס' ע"ב).

וכן היא דעת רב נסים גאון כמובא במעשה רוקח (סאניק, ס' קל"ט) המיוחס לבעל הרוקח "מצאתי כתוב במגילת סתרים של ר"נ על (ששחקתם) [ששחקתם] שאנו נוחשי נחישות וגו', והיא מהדורה מורחבת של אותה תשובה 'שהשיבו אנשי א"י לאנשי בבל'¹⁵ "ששחקתם) [ששחקתם] ואומרים שאנו נוחשים נחוש שאנו רגילים ליקח ראשי כבשים בר"ה ואוכלים אותם בדבש וחלב (ר"ל שמן) וכל מיני מתיקה ואוכלים טיסני עם בשר שמן, ואוכלים רבייה דהיינו פול המצרי וכתתי ושאנו

12 חלק נכבד ממקורות סעיף זה הובאו כבר במאמר על הכפרות באוצה"ג יומא (חלק הפירושים עמ' 62-63), אבל לא תמיד בשלמותם. ולכן ראיתי לנכון להשלימם כדי שהקורא יעמוד על דיוקם.

13 יש לשים לב לכך שרב ששנא מזכיר כבר את המנהג בשם "ראשונים", ואלו הם ראשוני הגאונים אם לא הסבוראים.

14 ראה לעיל.

15 פורסמה בגנזי נסטרות (ע"י הרב יוסף יצחק קאבאק ח"ג עמ' 5-6), והובאה חלקית גם באוצה"ג ברכות (חלק התשו' עמ' 125-126, ס' שמ"ב) ובאוצה"ג ר"ה (עמוד ז ס' צ"ד). ועתה היא בתורתן של גאונים החדש

(ח"ו עמ' 118-120).

שוחטים תרנגולים בערב יום הכפורים כמספר בני הבית. ושאונו מסתכלים בצפרנים בבורא מאורי האש ומטילים מים בכוס של הבדלה ורוחצים פנינו. נשיב לכם תשובה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. זה הניחוש טוב הוא **ורובו מיסוד המקרא והאגדות**, על שאנו רגילים ראשי כבשים לאכול בר"ה כדי שישמנו הקב"ה שהוא ראש לכל, לראש ולא לזנב. ועל שאנו אוכלים בשר שמן עם טיסני ואוכלים דבש וכל מיני מתיקה כדי שתהא השנה מתוקה ושמינה וכך כתוב בעזרא אכלו משמנים ושתו ממתקים וגו'. ועל שאנו אוכלים רבייה שהוא פול המצרי כדי שירבו נכסינו כרבייה זו. כרתי דאינון כרישין על זה שאנו אוכלין אותם שיכרתו שונאינו. ועל שאנו שוחטים תרנגולים בערב יום הכפורים זכרים ונקבות שבבית. בכוונה טובה אנו עושים כן מנהג כל חכמי ישראל ויש חכמים ובעלי בתים שעושים כן בערב ר"ה ובערב יום הכפורים. ועל שאנו מסתכלים בצפרנים בבורא מאורי האש זה דבר שנוי בתלמוד בבלי וירושלמי אין מברכין על האור עד שיאותרו לאורו ופי' עד שירגיש בוהק האור של נר הבדלה. ועל שאנו מטילים מים בכוס של הבדלה אחר שתייתן ורוחצים פנינו ממה שנשתייר כדי לחבב את המצות ואמרו חכמים שירי מצוה מעכבין את הפורעניות'.

וגדולה מכולן, היא אותה תשובה של אחד מגאוני מחסיה אשר בגנ"ש (ח"ב עמ' 18) 'יום הכפ' שחל להיות בשני בשבת ידחה שכיון שרגילין יש' לשחוט תרנגילין כל אחד ואחד בערב יום הכפורים לכפרתו ליחוש שמה ימהרו וישחטו בין השמשות של שבת'. במילים אחרות הגאון מראה שמנהג הכפרות מעוגן בדברי אביי עצמו אשר בכתובות (ה). 'א"ל אביי אלא מעתה יום הכיפורים שחל להיות בשני בשבת ידחה גזירה שמא ישחט בן עוף'¹⁶.

והמהר"ל בנתיבות עולם (נתיב בהבטחון) הביא ראיה למנהג הכפרות מההיא דרבי עקיבא בברכות (ס:): 'אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר, וכן תנא משמיה דרבי עקיבא: לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד. כי הא, דרבי עקיבא דהוה קאזיל באורחא, מטא לההיא מתא, בעא אושפיזא לא יהבי ליה. אמר: כל דעביד רחמנא לטב. אזל ובת בדברא, והוה בהדיה תרנגולא וחמרא ושרגא. אתא זיקא כבייה לשרגא, אתא שונרא אכליה לתרנגולא, אתא אריה אכלא לחמרא. אמר: כל דעביד רחמנא לטב', וכתב 'ומזה ראיה גמורה מן הגמרא ליקח תרנגול לכפרה על נפשו ערב יוה"כ ודבר זה ידוע', ע"ש.

ולא רק הגאונים הנ"ל הביאו מנהג זה להלכה אלא עוד רבים מרבנותינו הראשונים (בנוסף לאלו שהזכרנום לעיל כבר) כגון הראב"ה (ח"ב עמ' 245 - 246) 'מצאתי בתשובת קדמונים שחקקתם

---

16. הדבר היה כה קשה לגינזבורג, שמתוך שבי הקונצפציות הרפורמיות והחולניות ששלטו בכיפה בגרמניה הדעתנית והקאנטיאנית, שבהערותיו לתשובה זו הראה ממש סימני חולי למראה תשובת הגאון הזה, עד כדי כך שלא היסס לכתוב דברי הבל, כולם ברוח הילדותית של רבים מיהודי גרמניה בימים ההם, כגון 'אף שהצדק אתו (קרי הגאון) שמהגמרא מוכח שהיו מרבים לאכול בשר עוף בעיוה"כ אין משם ראיה למנהג כפרות, שאפשר שנמנעו מלאכול בשר בהמה כדי שלא יבואו לידי קרי שבשר שמן מביא לידי כך'. וכה היה משוכנע מתורתו העוסקת בבריאות הגוף יותר מבריאות הנפש שלא מצא טעם אחר, ולא שם לב לכל המקורות האחרים בתלמוד המוכיחים שכל מי שהיה יכול היה מרבה בשחיטת בהמה דוקא (ראה חולין קי. - קי. ועוד מקורות שהזכרנו להלן), והיה כה קשה בעיניו שימצא מקור תלמודי למנהג הכפרות (כתובות ה.), שכתב בהקדמתו שם דברים חסרי טעם וחסרי שחר. ואם היה רק טורח לקרא את התוספות (כאן, ד"ה אלא מעתה) היה מבין שהם מסכימים לא רק עם דברי הגאון, אלא גם עם דברים רבים שכתבנו כאן, שהרי כך הם העירו שם: 'תימה אמאי נקט יום כפורים דלא הוי אלא לרבי יוסי הגלילי כדתנן (חולין פג.). בד' פרקים בשנה המוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו אמה מכרתי לשחוט כו' וכדברי רבי יוסי הגלילי אף ערב יום הכפורים בגליל אמאי לא נקט חד מד' פרקים דהוי לכ"ע וי"ל דבערב יום הכפורים היו רגילין להרבות בעופות ובדגים כדמשמע בבראשית רבה (פי"א) גבי ההוא חייטא דזבן נונא כו' משום דהוי יום סליחה וכפרה ובהנהו ד' פרקים היו מרבים בבהמות דליכא למגזר שמא ישחוט'.

שאנו נחשי נחישות במה שאנו רגילים ליקח ראשי כבשים בר"ה ואוכלין דבש וכל מיני מתיקה ואוכלין טיסני עם בשר שמן ואוכלין רוביא וכרתי ושאונו שוחטין תרנגולים בערב יום הכפורים כמספר בני הבית ושאונו מסתכלין בצפורנים בבורא מאורי האש ומטילין מים על כוס של הבדלה ורוחצים פנינו. נשיב לכם על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. והנה זה הנחוש טוב הוא ורובו מן יסוד המקרא והאגדות. ראשי כבשים שאנו רגילים לאכול בראש השנה כדי ששימינו הקב"ה שהוא ראש לכל לראש, לראש ולא לזנב. ומה שאנו אוכלין טיסני עם בשר ושותין דבש וכל מיני מתיקה וכן אומר בעזרא לכו אכלו משמנים וכו'. רביא שהוא פול המצרי אנו אוכלין כדי שירבו נכסינו כרביא זו, וכרתי אנו אוכלין כדי שיכרתו שונאינו. שוחטין תרנגולין בערב יום הכפורים בכונה טובה אנו עושין. וכן מנהג כל חכמי הארץ ובעלי בתים לוקחים תרנגולין זכרין ונקבות ומחזירים אותם בחייהם וכו'. (המשך כשבולי הלקט) כדי שיהיה כפרה על נפשתינו ויש חכמים בעלי בתים עושים גם בר"ה כן, ויש עשירים גדולים ששוחטין בענין זה אלים וכבשים וגדיים ומחלקין לעניים. ומה שאנו מסתכלין בצפורנים זה הדבר שנוי בתלמוד בבלי ובירושלמי אין מברכין על האור עד שיאורו לאורו וכו' ... ומאחר שכן שנינו אין זה כי אם נחוש של מצוה. ומה שאנו מטילין מים בכוס של הבדלה ושותין ומה שנשתייר אנו רוחצין פנינו כדי לחבב את המצות ואמרו חכמים שיירי מצוה מעכבין את הפורענות וכו'. ודברים אלו הם דברי רב נטרונאי בתשובתו שבתוש"ר (הנ"ל סי' טו). והביאום להלכה גם בעל ספר האורה (ח"א סי' צה) ובעל שבה"ל (סי' רפג) והתניא (סי' עב) ובעל אר"ז (ח"ב סי' רנ"ז)¹⁷ והמרדכי (ריש יומא) ובתשב"ץ קטן (סי' קכ"ה), ופרטים ממנו בסי' קכו) ובהגהות מיימוניות כעדות מהר"י וייל (ש"ת סי' קצא) – על אף שאין הדברים לפנינו בהגה"מ - ובכל בו (סי' סח) וברבינו ירוחם (תולדות אדם, נתיב ז ח"א דף נ טור ג) ובר"ד אבודרהם ומהר"י בתשובותיו (סי' קצא) ומהר"י טירנא במנהגיו (הגהות המנהגים עשרת ימי תשובה) וברבותינו האחרונים לאין ספור.

וכמנהג המובא בתוש"ר (הנ"ל סי' טו) מובא במנהגי מהר"ל (מהד' ירושלים תשל"ח עמ' מג-מד, ומהד' מכון ירושלים עמ' שיג-שיד). ואף הביא כנוסח הכפרה זה תחתיו זה תמורתו זה כפרתי לפי שר"ת שלו חת"ך, והוא שמו של מלאך הממונה על זה, ויוצא מפסוק באשרי פותח את ידך ס"ת חת"ך, והוא השם הנזכר בהאוחז החותך חיים לכל חי'. וכן הוא במהר"י טירנא (הנ"ל) ובמהר"י וייל (הנ"ל). וכוותיה כתב בעל מטה משה (סי' תתל"ו) והוסיף עליו 'וגם חת"ך בגימטריא זה' יהיה לך לכפרה, רמז כי מלאך זה ממונה על זה העניין'. והזכיר זאת כבר בעל הגהות מיימוניות (הנ"ל). ורבי אהרן הכהן מלונל בספרו אורחות חיים (דין ערב יוה"כ, עמ' רכח-רכט) הביא מנהג הכפרות כמנהג כל ישראל: 'נהגו כל ישראל ערב יוה"כ לעשות כפרה על זה הסדר לוקחין תרנגול וכו'.

ובעל מחז"ו (ח"א עמ' 373, סי' שלט) הביא מנהג זה בשם הפסיקתא, על אף שלכאורה בפסיקתא שלפנינו אין מזה דבר: 'מנהג אבותי' תורה היא. וכך היא בפסיקתא¹⁸. ערב יום הכפורים מביאין תרנגולין זכרים לזכרים ותרנגולות לנקבות וגו', והיא כפרתו כמו כפרת שער המשתלח שהוא מכפר על כל ישראל. וכן נהגו בפרוונצא ובנרבונא'.

לסכום: רב משה גאון, רב ששנא, ורב נטרונאי ורב האי ואנשי א"י ורב נסים גאון ורש"י ובית מדרשו בס' הפרדס ובס' האורה והראב"ה ובעל אר"ז ובעל שבולי הלקט ורבינו המאירי (לפחות כל עוד המנהג מתקיים כדבעי) והרא"ש והמרדכי ורבינו ירוחם והכל בו ומהר"י וייל ומהר"י טירנא והטור והתשב"ץ (הקטן) והתניא ועליהם יש להוסיף את האר"י הקדוש (שער הכוונות ונגיד ומצווה) דוגלים במנהג הכפרות. וכל דבריהם עיקר יסודם 'מן המקרא והאגדות', כעדות רב נטרונאי ושאר הגאונים.

17. הם שינו רק הביטוי 'מנהג חכמים וכל אנשי בבל' בביטוי 'וכל חכמי ארץ', ומסתמא כדי שיובן מזה שכל חכמי אשכנז גם כן בכלל חכמים אלו, ואז המנהג נהפך למחייב.

18. על אף שפסיקתא זו אינה ידועה לנו, יש די בעדות רב נטרונאי שהמנהג הוא 'מן המקרא והאגדות', כדי שנדע שהוא מעוגן בדברי רבותינו התנאים והאמוראים. ואכן ראה להלן השבאתי מקור מבראשית רבה.

אם כן יש כאן מנהג וותיקין, שאינו שנוי בשום מחלוקת, על אף מה שכתבו כמה חכמים¹⁹, ולכן אין לאיש סמכות לבטל מנהג זה שיסודו בהררי קודש.

בנוסף לכך, מספר נקודות נוספות חשובות ביותר יוצאות מכל דברי רבותינו הנ"ל, והן:

(1) המנהג הקדום לא היה בתרנגולים בלבד אלא גם בשאר חיה ובהמה (לפחות לעשירים שהיו יכולים להרשות לעצמם זאת).

(2) מנהג הכפרות היה מנהגם לא רק של המון העם, אלא של גדולי החכמים בראשם, כעדות כל הגאונים הנ"ל.

(3) היו כבר גאונים שהעדיפו תרנגולים, והטעם שנתנו הוא משום "קרא גבר", על אף שלא ברור שהייתה זו כוונתם האמיתית (ראה להלן).

(4) אין הרשב"א הראשון ששאל את עצמו האם אין במנהג משום דרכי האמורי, כיון שכל הגאונים הנ"ל משיבים לשואליהם שמדובר ב'נחש לטובה'²⁰, ולכן הגאונים עצמם פוסקים שאין כאן דבר מדרכי האמורי, ומי יחלוק עליהם ועל מסורתם, ובפרט שהם משווים אותו למנהג אכילת כל המאכלים בערב ראש השנה, מנהג המפורש בתלמוד! ועוד: הם עצמם מעידים שיסוד המנהג במקרא ואגדות, אז אין אפשר לפוסלו!?

(5) על כל מי שינסה לפסול מנהג הכפרות (משום נחש ודרכי האמורי) עליו לפסול גם אוסף שלם של מנהגים (שהוזכרו ע"י הגאונים ושאר הראשונים שהזכירו דבריהם) כגון: כל מנהגי ר"ה (אכילת ראש כבש כרתי רוביא ועוד) והסתכלות בצפורניים בשעת ברכת הנר במוצ"ש. והלא כל החכמים (ובראשם מרן בשו"ע) חייבו מנהגים אלו, אז מה להם לפסול חדא ולקבל חדא? והלא בחדא מחתא מחתינהו!²¹ ועוד יותר מזה פלא שהרמב"ן ודעימיה התירו ל"כ הרבה דברים בעייתיים בעינינו רפואה (שו"ת הרשב"א ח"א סי' קיז וסי' תיג, וסי' תתכה ועוד) בלי להתחשב בדרכי האמורי, ומשום מה דוקא בדבר שהוא מטעם מצוה הם מחמירים!

החכמים שרצו לדחות את המנהג

האמת היא, שהתמוה הוא שדוקא הרשב"א נמנה על המתנגדים, על אף שהתנגדותו הייתה מטעמי ניחוש, ולא מהטעם שכתב מרן. הלא הרשב"א הוא מן המקילים ביותר בענייני ניחוש, כיוצא מתשובותיו הרבות בנדון. לדוגמא הוא זה שפסק (המיוחסות לרמב"ן סי' רפג) ש'מה שנוהגין שאין נושאים נשים עד מלוי הלבנה באלו הארצות, אינו ניחוש. אלא כשם שמושחין המלכים על המעיין, דתמשך מלכותו, כן עושין במלוי ולא בחסרון. וסימנא טבא הוא כדרך שמושחין יין בצינורות לפני חתנים'. ועוד, הלא הוא עצמו (שו"ת ח"א סי' קסז) קבע בענייני ניחוש את הכלל 'יותר מזה נראה שכל שלא נאסר בגמרא באותן המנויין בדרכי האמורי אין לנו לאסרן'!

ובאמת כל שהוא לסימנא טבא אינו אסור משום דרכי האמורי, כפי שפסק גם מהר"ל

---

19. וקושיא גדולה קשיא לן על מרן: על אף שהיה ברור לו שהרשב"א לא ראה דברי הגאונים, ועל אף שדברי רבינו האיי גאון נודעו להרשב"א רק משמועה כעדותו הוא, ידע מרן שמדובר במנהג שפשט בישראל, ואיך עלה בדעתו לבטל מנהג שפשט בכל ישראל מטעם דרכי האמורי?! וכי יעלה על הדעת שכל הני רבנותא לא ידעי דרכי האמורי מאי היא עד שבא הרשב"א ו'גילה' מהותן?! ודבר זה כל כך ברור שכל המעיין בדברי הגאונים יבחין שכולם השיבו למי שהעלה בדעתו שאולי יש משום ניחוש או כל איסור אחר בדבר! וקושיא נוספת על מרן: איך הוא קיבל בשלוות נפש עמדת הרשב"א הבאה לעקור מנהג שפשט בישראל מבלי לשים לב שעל דבר אחר בכלל מדבר הרשב"א!?

20. מכאן אישור לדברינו (הנ"ל) שדרכי האמורי וניחוש חדא היא.

21. ומכאן טעותו של אותו רב (ושל כל מי שדחה מנהג הכפרות) שאיננו יודע כנראה מקורם של דברים ולכן אינו יודע שבגישתו הוא פוסל הרבה יותר ממה שחשב.

בתשובותיו (סי' צב) לפחות לגבי נישואין במילוי הלבנה. וכפי שהביא כבר הרדב"ז בתשובותיו (מתוך כ"י ח"ח, סי' קכו) 'ולענין נישואין זה נחוש שאין זה נחוש אלא כעין סימן לחזק המזל, כי הא דאמרין (שבת סז:): גד גדי וסינוק לא, כלומר התחזק מזלי ולא תהיה עיף, אף הכא נמי הכוונה לחזק המזל לא לנחש, וכי הא דאמרין (חולין צ"ה): בית תינוק ואשה דלית בהו משום נישואין. והר"ר אליעזר ממיץ פירש וז"ל, למזל הבית ואין יושבין עליה שאין לך דבר שאין לו שר מלמעלה והוא שלוחו של מקום, ולכבוד המקום עושים מטה כנ"ל לפרש, דאילו למפרש שהוא סימן טוב בבית נראה נחוש ורחמנא אמר לא תנחשו, וראיה לדברי הכסא אשר מתקנין לאליהו ז"ל לכבודו עכ"ל, והריטב"א ז"ל כתב מטה יתרה שעושין בבית לסימן יפה שיפרו וירבו בבית, והרמ"ה ז"ל כתב, כשהולד נולד היו מקצין לו מטה אחת לשם מזלו ולא היו יושבים עליה, ולסימנא טבא בעלמא הוו עבדי הכי ולא לשם ע"ז, ואותה מטה נקראת ערסא דגדא והוא מלשון העורכים לגד שולחן ע"כ'.

ובאמת, אם נאסור את מנהג הכפרות מטעם דרכי האמורי, יש בהכרח לאסור גם ראיית הצפורניים לאור הנר במוצ"ש ושמיטלים קצת מים לתוך הכוס ואח"כ שופכים וכדו' ומעל הכל יש לאסור את כל סדר אכילת המאכלים המיוחדים בליל ראש השנה שנפסקו להלכה בשו"ע, כי גם עליה נשאל רב נטרונאי באותה תשובה הנ"ל, ומרן לא ידע על זאת²². והשיב שאין בכך מדרכי האמורי, אלא סימנא טבא איכא בדבר, אבל אם נלך לפי שיטת אותם חכמים לא ישאר מנהג ישראל אחד על תלו. ובאמת אם אינם נביאים בני נביאים הם. ועל אף התנגדותם חזר המנהג לאיתנו וחלש על כל קהילות ישראל.

טעמו המדויק של הרשב"א

אבל למען האמת, מה שבא הרשב"א לאסור אינו מנהגו או עפ"י הגאונים, אלא מנהג הנוגע לנערים בלבד, ועוד בתוספת התנהגויות משונות שבאמת נודף מהם ריח של דרכי האמורי. והעובדה שהמנהג היה נוגע רק לילדים, כאלו יש בדבר מעין פדיון, ועוד שהיה בו מענייני נישואין וכדו' מפורש גם בדברי בן דורו רבינו המאירי בחבורו על התשובה (עמ' 398-399): 'ומנהג אחר נהגו זקנים ביום זה שהוא צריך לעיין עליו, והוא שהתינוקות מביאין לפניהם תרנגולים ושוחטים אותם וקוראין עליהם פסוקים, כמעט שמחליין קדושת התינוק על התרנגול, כאלו היה התינוק הקדש או מעשר שני שירצו לחלל קדשתו על התרנגול, ומחליפין וממירין זה תחת זה עד שמתגלגלין ובאין להיות תכלית היוצא מדבריהם שיהא תרנגול זה פורש למיתה והלה פורש לחיים, ונתפשט מנהג זה באומתנו עד שהוקבע בסדור המחזוריים כנסח ודוי של יום הכפורים עצמו, מבלי שנדע בדבר זה שורש או יסוד בתלמוד כלל, ולא עוד אלא שכשלו בו רבים לעשות כן מדרך נחש וסימן עד שכבר מחו קצת גאונים²³ במנהג זה, וחלקו הרבה במעשה ולא נענו, מפני שסמכו רוב הגאונים להיות עולם כמנהגו נוהג בענין זה כענין מה שאמרו (הוריות יב.) בענין קרכס"ת, השתא דאמרת סימנא מילתא היא ליחזי איניש בריש שתא קרכס"ת, וכמו שבארנו במקומו²⁴.

ולכן אין בדברי הרשב"א שמץ דבר התומך במה שייחס לו מרן הב"י, קרי, שעל עצם הכפרות התרעם הרשב"א ודעימיה. אדרבא ואדרבא, לא על הכפרות התרעם, אלא על מנהגים שליוו את הכפרות ושהיה בהם מדרכי האמורי או מחשש דרכי האמורי. ואין לנו הוכחה גדולה מסירוב הצבור

22. כפי שנעלמו ממנו מקורם של דינים רבים משום שלא ראה בחייו כמעט תשובה אחת של גאונים במקורה, ולעיתים פסל דינים מתוך שהמקור האמיתי לא עמד לנגד עיניו, וכל זה מתוקף הגלות המרה.

23. לא נודעו לנו דברי גאונים שמחו בזה, עיין אוצרה"ג סוף מס' יומא, הרמב"ן והרשב"א מחו בזה ע' ב"י או"ח תרה.

24. בספרו למס' הוריות שם ובספר זה לעיל פרק ב.

לשמוע לדברי האוסרים, כיון שהצבור ידע שהגאונים הם הם ההופכים מנהג זה למנהג ותיקין. ובע"ה נראה בהמשך שבנגוד למה שחשב רבינו המאירי יש סימוכין למנהג בתלמוד. וגדולה מזו כתב כבר הרדב"ז בתשובותיו (ח"ב סי' תשמ) 'ועל ענין שחיטת התרנגולים ערב יח"כ לכפרה על הנערים העולם נהגו בו היתר אבל הרשב"א אסר. ומסתברא לי שאם נותנין התרנגולים לעניים שאפילו הרב מודה שאין בזה משום דרכי האמורי ודמיה להא דתניא סלע זה לצדקה כדי שיחיה בני וכו' ולא ראיתי בכל חכמי הדור מי שמיחה בדבר'.

ולפי זה מה שכתב ביחווה דעת (ח"ב סי' עא) 'עיקר מנהג הכפרות אינו מנהג מוסכם לכל הדעות' אינו נכון כלל. אין שום מחלוקת בין רבותינו הגאונים והראשונים שמנהג הכפרות כפי שאנו נוהגים בו אין בו כל חשש של דרכי אמורי או כדו'. ומה שנתלה בעל יחווה דעת בדברי רבינו המאירי (הנ"ל) ש'קצת גאונים מחו בו', אין בו כדי להיתלות בכלל, משום שאם היה זוכר שרבינו המאירי מכנה בשם גאון גם רבים מרבותינו הראשונים²⁵, היה נותן את דעתו על כך, שאותם הגאונים הם חכמים מסויימים בתקופתו או סמוך לה במעט, כי אין שום גאון החולק על מנהג הגאונים, אלא אדרבא ואדרבא, כולם מזכירים אותו כ'מנהג החכמים וכל אנשי בבל'. ומה שכמה מרבותינו האחרונים כפרי חדש או אולי אפילו בעל חיי אדם ראו לנכון לדחות את המנהג, כבודם במקומם מונח, אבל אין בכוחם לדחות את כל הגאונים וכל הראשונים הנ"ל. ועוד, אין רצון דחייתם אלא מפאת דברי מרן לגבי תשובת הרשב"א, והלא הוכחנו שאין כוונת הרשב"א זו שמייחס לה מרן, לכן אין לדחייתם בסיס.

וגדולה מהכל הוא הפלא שרבינו המאירי לא נתן את דעתו שהמנהג כפי שראה אותו, אם אין לו הוכחה ברורה מדברי חז"ל, סימוכין רציניים יש לו בדבריהם. הלא גם המאירי וגם הרשב"א מזכירים מנהג הדומה לכפרות רק לגבי ילדים הנולדים, והרי גם עניין ראש השנה וגם עניין יוה"כ קשורים לכך. הלא מנהג זה שבו ראה רבינו המאירי כעין פדיון, הוא בדיוק כפדיון יצחק אבינו ע"י האיל ביום ר"ה, וכפי שדורש באריכות בפסיקתא רבתי פסיקתא רבתי (איש שלום, פרשה מז ד"ה דבר אחר אחרי) 'כי בתחבולות זה אהרן בדורו, אפי' כמה צרות באות עליהם הם עושים מלחמתם ואף אהרן כשהיה נכנס לבית קדשי הקדשים אילולי (כמה) זכיות הרבה שהיו (נכנסים) [נכנסות] עמו ומסייעות אותו לא היה יכול לעמוד שעה אחת [מפני] מלאכי השרת [שהיו] שם, ועוד שהיה נכנס ביום הכיפורים והיה השטן בא לקטרג, וכיון שהשטן היה רואה אותו היה בורח מלפניו, למה, (שזכות) [שזכיות] הרבה היו נכנסות עמו, [זכות האבות הייתה נכנסת עמו] וזכות האימהות היתה נכנסת עמו וזכות מנשה ואפרים היתה נכנסת עמו וזכות השבטים היתה נכנסת עמו וזכות המילה היתה נכנסת עמו וזכות התורה היתה נכנסת עמו וזכות ישראל היתה נכנסת עמו, זכות אברהם מניין, שנאמר בזאת יבא אהרן אל הקודש בפר בן בקר (ויקרא ט"ז ג') ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר וגו' (בראשית י"ח ז'), ואיל לעולה (ויקרא שם ט"ז) זכות יצחק וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו, ועוד שם בפסיקתא (איש שלום, פר' מ, ד"ה דבר אחר בחדש) 'ויקרא אברהם את שם המקום [ההוא] ה' יראה אשר יאמר היום [וגו'] מהו היום, כהיום, מפני שר"ה היה, אמר לו הקב"ה וכך אני עושה, אמר לו אברהם השבע לי, מיד בי נשבעתי נאם ה', הוי בחדש השביעי אמר רבי ברכיה בירחא דשבועתא. אמר לו אברהם ומה אני הולך בלא קרבן, אמר לו הקב"ה שא עיניך וראה את הקרבן שאחרוך וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל [וגו']. ויעלהו לעולה תחת בנו א"ר (פניי) [בנייה] היה אברהם מקרב את אימוריו²⁶ ואמר הרי אמוריו של יצחק בני, כך על כל דבר [ודבר] אמר כך יהא לפניך כמו שיצחק בני קירבתי כעניין שנאמר וימלך (אדם) [יותם] בנו תחתיו. וכך אנו מבינים מדוע כמה מרבותינו נהגו בכפרות ערב ר"ה דוקא, כמובא בשב"ה"ל ובתניא ועוד. ואנו מבינים גם כן מדוע בעל מחז"ו (הנ"ל) כתב שמנהג הכפרות מובא בפסיקתא, על אף שלכאורה אין הדברים כתובים מפורשות. ולפי מה שאמרנו, סימוכין יש שם. וקל להבין למה אבותינו ראו לנכון ערב יום הדין לעשות כעין פדיון של הבנים, כעין פדיונו של יצחק

25. 'גאוני ספרד', 'גאוני הראשונים', 'גאוני האחרונים', 'גאוני המערב', 'גאוני המפרשים', וכדו'.

26. ומכאן המנהג לגבי אימורין.

אבינו. ורעיון זה המוזכר לפחות בעקיפין בתשובת רב נטרונאי גאון (הנ"ל). וכן לגבי יוה"כ. הלא אנו קוראים בו פרשת אחרי מות שני בני אהרן, ומה טבעי יותר לנהוג פדיון הבנים ערב היום הקדוש בו אנו מזכירים שמתו בקרבנתם לפני ה'?! וגם זה נדרש בפסיקתא על יוה"כ.

נוסף לכך, רבים הם המנהגים שבהם נהגו אבותינו כסימן ברכה לבנים, כגון ההוא שהזכירו רש"י בשבת (פא): 'אמר רב פפי: שמע מינה מדריש לקיש, האי פרפיסא - שרי לטלטולי', ופירש 'האי פרפיסא. עציץ נקוב שזרעו בו, ובתשובת הגאונים מצאתי, שעושין חותלות מכפות תמרים, וממלאין אותם עפר וזבל בהמה, ועשרים ושנים או חמישה עשר יום לפני ראש השנה עושין כל אחד ואחד לשם כל קטן וקטנה שבבית, וזורעים לתוכן פול המצרי או קיטנית, וקורין לו פורפיסא, וצומח, ובערב ראש השנה נוטל כל אחד שלו, ומחזירו סביבות ראשו שבעה פעמים, ואומר: זה תחת זה, וזה חליפתי וזה תמורת, ומשליכו לנהר'. ומנהג זה הוא כולו מה שהעידו עליו הגאונים בתשובותיהם לגבי כפרות יוה"כ (ראה לעיל, סע' 'כל רבותינו הגאונים מצדדים במנהג זה').

ולמען האמת, מפורש המנהג בב"ר (תיאודור-אלבק, פר' נו) 'וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו ר' יודן בשם ר' בניה אמר לפניו רבון כל העולמים הוי רואה [דמו שלאיל זה כאילו דמו שליצחק בני, אמוריו שלאיל זה כאילו אמוריו שליצחק בני כהדה דתנינן הרי זו תחת זו תמורת זו חליפי זו הרי זו תמורה, ר' פינחס בשם ר' בניה אמר לפניו רבון כל העולמים הוי רואה] כאילו הקרבתי את יצחק בני תחילה ואחר כך הקרבתי את האיל תחתיו היך דאת אמר וימלך יותם בנו תחתיו (מלכים ב' טו ז). כהדה דתנינן כאימרה כדירים, ר' יוחנן אמר כאימר תמידה, ר' שמעון בן לקיש אמר כאילו של אבינו אברהם, תמן אמ' כוולד החטאת, תני בר קפרא כאימר דלא ינק מן יומו'. וכל המעיין יראה בעיניו שלא רק לשון מנהג הכפרות הוא לשונו של ב"ר²⁷, אלא עוד יותר הקרבת האיל היא מוצגת בו ככפרה במקום יצחק אבינו, בדיוק כרעיון הכפרות המובא בגאונים, שלשונם הוא לשון מדרש זה. וכך אנו מבינים דברי רב נטרונאי (חמ"ג סי' צג הנ"ל) 'ואומרים כדי שיהיה כופר שלנו ויהיו עלינו כפרה... ויש שמחזרים אחרי אלים וכבשים' או במהדורתה אשר בתוש"ר (סי' טו) 'ואומר יהא כופר זה כופר שלנו ויהיה עלינו כפרה וחכמים ובעלי בתים עושין כן ויש שעושין אילים וכבשים'. או עוד בתשובת רב ששנא גאון (הנ"ל, שע"ת ס' רצ"ט) 'יש במקומנו עשירים שעושים תמורה אילים ועיקר מבעלי קרנים דמות אילו של יצחק אבינו לפי' לא דבר קבוע הוא. ועוד שמענו מחכמים ראשונים שאעפ"י שיש מי שעושה תמורה בבהמה שדמיה יקרים, תרנגול מובחר וגו'²⁸. והלשון 'תמורה' החוזר ונשנה אינו משאיר ספק שמקור המנהג בב"ר הנ"ל. ויתכן שמדרש זה הוא שהביא את בעל מחז"ו (הנ"ל) לציין כמקור את 'פסיקתא'. ומובנים גם דברי אנשי א"י שהשיבו ש'זה הניחוש טוב הוא ורובו מיסוד המקרא והאגדות'. ומובנת גם עדותם לפיה מנהג זה נהג אצלם גם בערב ר"ה וגם בעיוה"כ, כי בשניהם שייך רעיון זה, כפי שכתבנו לעיל. ובאמת אם מקורו במדרש, פשיטא שכך נהגו אנשי א"י.

27. על הוכחה זו יוכל איש להשיב שאין כאן רק לשון ב"ר, אלא משנה מפורשת בתמורה (כו:), ונכון הדבר, אבל מ"מ ב"ר רבה קדם למס' תמורה.

28. ועתה שיצאו לאור תשובות 'גאונים שמחה', מצאנו מפורש עוד בדבריהם (שם סי' תשל"א) 'ושאלתם שאנו רגילין לשחוט ערב יום הכיפורים תרנגול מה קורין עליו. רגילין כאן אוחז שליח צבור תרנגול ומניח ידו על ראש התרנגול ומניחה על ראש המתכפר ואומ' זה תחת זה, זה חלופי זה, זה תמורת זה, זה מחול על זה, ומחזירו על ראש המתכפר שניה ואומרי' שלשה בני אדם מזמור ק"ז הודו ליי' וגו', יאמרו גאולי יי' וגו' כלו עד ויתבוננו חסדי יי', זה תחת זה וכו' שלשה פעמים, זה למיתה תחת זה ולא תמות, הכנס אתה פלוני בן פלוניתא לחיים תחת זה ולא תמות ג' פעמים, ומניח מתכפר ידו על ראש התרנגול תבנית סמיכה וישחוט לאלתר כדאמרי' תכף לסמיכה שחיטה. ואעפ"י שיש לעשות תמורה בבהמה גסה שדמיהם יקרים יותר מתרנגול, אעפ"י כן תרנגול מובחר מפני ששמו גבר (מורה) [תמורת?] גבר כדאמרי' מאי קריאת הגבר, רב אמ' קרא גברא דבי ר' שילא אמרי קרא תרנגולתא, תניא כותיה דר' שילא היוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו'.

באופן זה מובן גם המנהג עליו דבר הטור 'זזורקין בני מעיהם על הגגות', כי הוא כעין הקטר חלבים ואברים, והוא גם רמוז בההיא דחולין (קי-קי:), עיין להלן.

רוב רבותינו האחרונים גם הם מצדדים במנהג

בראשם האר"י הקדוש ז"ל שלא רק אישר את המנהג, אלא הסמיך אותו על פסקי הגאונים עצמם, וכתב בשער הכוונות (דרושי יוה"כ) "ובתחילה אכתוב המנהגים ואח"כ אכתוב הדרושים בע"ה מנהג של הכפרה המנהג הנזכר בספרי הגאונים היה מורי ז"ל נזהר מאד לקיימו והיה לוקח תרנגול א' לבן לכל א' מבני הבית הזכרים ותרנגולת א' לבנה לכל א' מבני הבית הנקבות ולפיכך לאשה מעוברת ישחוט עליה מספק ב' תרנגול א' זכר אולי הוא זכר ותרנגולת א' נקבה אולי הולד נקבה ועוד תרנגולת אחרת בשביל האשה עצמה נמצא שהם ג' תרנגולים ב' נקבות וא' זכר לכל אשה מעוברת. וזמן שחיטתו הוא בליל עיה"כ באשמורת קודם עלות השחר אחר סליחו' וסוד הדבר הוא לכפות את הדינים כי הנה התרנגול נק' גבר וגו' ". וכן כתב בפרי עץ חיים (שער ראש השנה פ"ה ובשער יום הכיפורים פ"א). וכל המקובלים נהרו אחריו ואישרו אותו. כך כתב ב'נגיד ומצוה' בעל משנת חסידים (מסכת ימי תשובה פ"ג). ורבי חיים כהן תלמידו המובהק של ר"ח ויטאל אחרי שכתב (טור ברקת סי' תרה) ש'הקדמונים האריכו בפירוש מנהג זה והפליגו להודיע כמה מועיל לאדם ואשר הוא כפרה ודאי ע"י אותם הפסוקים שאומרים עליו' האריך בסודו.

וכן כתב השל"ה (יומא, עמוד התשובה סי' ח) 'בערב יום כפור כשאוחז התרנגול להתכפר בו, לאחר שיאמר הפסוקים והבקשה, יסמוך ידיו עליו, ותכף לסמיכה שחיטה. ויתנו לעניים, או יתן פדיונו לעניים, וזה טוב יותר, לפי שמתביישין כשנותנים להם התרנגולים, כך דרש מהר"ל. ומי שנזהר ליתן מעשר מכל ריוח ומחלק בין עניים, אזי זה הפדיון לא יקח ממעות מעשר רק ממעות של עצמו. ובזה שכתבתי שצריך ליתן הפדיון לעניים ניחא מה שכתב הטור סימן תר"ה וזה לשונו, ועוד שמענו מחכמים הראשונים שאף על פי שבהמה דמיה יקרים יותר מתרנגול, אף על פי כן תרנגול מובחר גבר תחת גבר. ולפום ריהטא קשה לענין כפרה מה תלוי ביוקר, ולפי מה שכתבתי ניחא, דכשהיה ביוקר אז מרויחים העניים. והדבק במצות הצדקה יתן לעניים ויוסיף כהנה וכהנה בתשלומי כפל'.

אבל לא המקובלים עומדים בראש מחנה מחייבי המנהג, אלא כל הפוסקים שבנגלה מחו נגד דברי מרן בשו"ע או התעלמו כליל מהם. לדוגמא, ב'שולחן גבוה' תמה על מרן בב"י וכתב 'ורבים מן הגאונים קיימו את המנהג הזה וגו' ולא ידעתי למה סתם לן רבינו כהרשב"א והרמב"ן נגד הרבה וגו' הרא"ש והמרדכי שילהי דיומא והמה באו בארוכה בטו' ובתשב"ץ וגו' ורבינו ירוחם והכל בו והרד"א ושאר הפוסקים ז"ל כולם הביאו וקיימו מנהג זה'. ובעל כנה"ג בשו"ר האריך לפרט את כל מה שיש לנהוג בשעת שחיטת הכפרות עפ"י דברי מהר"ל, לומר לנו דס"ל הכי ונהג הלכה למעשה כוותיה. וכן דעת בעל מטה משה (סי' תתלט) ומהר"א אביגדור בזכור לאברהם (או"ח סי' ג"ן) ושו"ת באר שבע (סי' ג"ן) ובעל נוהג כצאן יוסף (הל' ימ"ת) ובספר ראש יוסף (הביאו ר"ח פלאג"י ברוח חיים) ור"א גאטיניו בתועפות ראם אשר לו (ר"ס ויקרא, ד"ה על ראש עולה) ורבי יהודה עייאש במטה יהודה (ליקוטים השייכים לסי' תרה) ורבי מרדכי כרמי במאמר מרדכי (סי' תרה) והחת"ס (ראה שו"ת ח"ב חלק י"ד, סי' יג, ד"ה ובכל זאת) ובפירושו על השו"ע (או"ח סי' תרה) ובעל מעיל שמואל (הל' יום הכפורים) והרב אדני פז ורבי חיים פלאג"י ברוח חיים (סי' תרה) ובמועד לכל חי (סימן טו אות מז) וביפה ללב (סי' תרה) ועוד.

ובעל הלבוש (סי' תרה) כתב 'וכן נוהגים בכל מדינות אלו, וכן כתבו המג"ד והט"ז. וכן היא דעת האליה רבה והאליה זוטא, ובעל מחצית השקל. וכן היא דעת רבי משה כלפון הכהן בבאר משה

(סי' תרה)²⁹.

ועל אף שמצאנו חריג כמעט יחיד לדבר, והוא בעל פר"ח (סי' תרה) שכתב 'ומ"מ אין ספק שראוי לבטל המנהג משום דרכי האמורי וכתוב תמים תהיה עם ה' א', אין בכח יחיד זה, ענק כמה שיהיה לבטל דברי כל הגאונים והראשונים וכמעט כל האחרונים. ובפרט שדבריו תמוהים ביותר. הלא מקורו כמקור מרן הוא תשובת הרשב"א (הנ"ל) שלא רק שהוכחנו שלא אמר בה הרשב"א דבר וחצי דבר ממה שמרן מייחס לו, אלא עוד שהרשב"א הרי מן המקילים ביותר בכל הקשור לדרכי האמורי, כפי שהערתי לעיל כבר. לכן כל הטעם שמביא בעל פר"ח לאו אליביה דהרשב"א שעליו הוא מסתמך ואזיל הוא עצמו. ואם איתא, לאו דרכי האמורי איכא הכא, אלא דרכי בית ה' בבית מקדשו, וזה דוקא מה שהיה קשה לרבים מרבתינו האחרונים שהנהגה הכפרות דומה למקריב קרבנות, ולכן עדיף תרגול שאינו קרב לגבי המזבח. והניחו חכמים לישראל, כי אם נביאים אינם, בני נביאים המה, זרע קודש מצבתם.

המנהג, מקורו בתלמוד

כבר הערנו על מקורות רבים בתלמוד (כגון שבת פא: וחלין קי.) ובמדרשים (ב"ר פר' נו ועוד) למנהג הכפרות בערב יום הכיפורים, אבל רבותינו הראשונים מעירים על מקורות רבים נוספים הפזורים בתלמוד עצמו, אף אם במהלך הגלות המרה לא הבחינו שאלו הם מקורות רבותינו הגאונים במנהג זה³⁰. לדוגמא בעל הרוקח (הל' יוה"כ, סי' ריד) בהעירו על מנהג האכילה המיוחדת של ערב יוה"כ כותב 'והיו נוהגים בגליל לשחוט בהמות הרבה כדמשמע בשחיטת חולין בפ' אותו ואת בנו (פג.) ואמרינן בב"ר בפ' ויברך א' את יום השביעי מעשה בחייט אחד שקנה דג ב"ב דינרין לעיה"כ', עדות לאכילה המרובה של בהמות עופות ואף דגים בעיה"כ. גם בעל שבה"ל (סי' שז) מצא לו סימוכין בסוגיא אחרת שבמס' חולין 'ושנו חכמים בפרק אותו ואת בנו בארבעה פרקים בשנה המוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו: אמה מכרתי לשחוט, בתה מכרתי לשחוט, ואלו הן ערב יום טוב האחרון של חג, וערב יום טוב הראשון של פסח, וערב עצרת, וערב ראש השנה: וכדברי רבי יוסי הגלילי: אף ערב יום הכפורים בגליל³¹, ובסוף קדושין (פא.) גרסינן פלימו הוה רגיל למימר כל יומא, גירא בעיניה דשטן, יומא חד מעלי יומא דכיפורי הוה, אידמי ליה כעניא, אתא קרא אבבא, אפיקו ליה ריפתא, אמר ליה, יומא כי האידנא כולי עלמא גואי, ואנא אבראי? עייליה וקריבו ליה ריפתא. אמר ליה: יומא כי האידנא כולי עלמא אתכא, ואנא לחודאי כו' הא למדת שמנהג הראשונים היה לקבוע סעודתם ולתקן מאכלים טובים וערבים ערב יוה"כ וכן מנהג פשוט בישראל'. ובב"ר (פר' יא) 'אמר ר' תנחומא עובדא הוי ברומי בערובת צומא רבה והוה תמן חד חייט ואזל דיזבון ליה חד נון, ואשתכח הוא וטליא דאפרכוס קיימן עלוי, הוה הדין מסיק ליה בטימי והדין מסיק ליה בטימי עד דמטא ב"ב דינרין ונסתיה ההוא חייטא, בענתה דאריסטון אמר אפרכוס לטליא למה לא אייטיתה נון, אמר ליה מרי מה נכפור מינך, כך וכך עבד לי חד יהודי, מה הוית בעי דניטי לך חד נון ב"ב דינרין אתמהא, אמר ליה מן הוא, אמר ליה פלן יהודי, שלח ליה ואתייה, אמר יהודי חייט יאכול נון ב"ב דינרין, אמר ליה מרי אית לך חד יום דמכפר לך כל חובי שתא ואנן מוקרין ליה אתמהא, הביא ראייה לדבריו שבקוניה'. ובעל הגה"מ בהערותיו לספר זמנים האריך עוד, ע"ש. ועל אף שהדברים לא נאמרו לגבי מנהג הכפרות, אין צל של ספק שהדברים

29. על אף שהעיר שהיו באתריה ג'רבה אנשים שלא נהגו כפרות, ומסתמא מפאת דברי מרן.

30. וכבר ערנו לעיל בשם המהר"ל מקור מתוך ברכות (ס:).

31. ואף כופין לשחוט כדשנינן שם בהמשך 'בארבעה פרקים אלו משחיטין את הטבח בעל כרחו, אפילו שור שוה אלף דינרים ואין לו ללוקח אלא דינר – כופין אותו לשחוט; לפיכך, אם מת – מת ללוקח, אבל בשאר ימות השנה אינו כן, לפיכך, אם מת – מת למוכר'.

קשורים, כפי שנראה להלן בע"ה.

אבל לע"ד המקור האמיתי ביותר והחשוב ביותר הוא דרמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולא (חולין קי-קי:), מאמר שהסברתי כי ה' הטובה עלי בחוברת זו (ראה מאמרי להלן: 'על יראת שמים קלוקלת'). מההיא שמעתא אנו רואים שנהגו אבותינו בזמן ראשוני האמוראים לשחוט בקר וצאן לרגל ערב יוה"כ, דבר המאשר את שהעידו עליו הגאונים הנ"ל, שהעשירים קיימו את מנהג הכפרות באילים וכדו'. ומה יעיד יותר על כך מהעובדה שכל רבותינו המזכירים את המנהג לזרוק את בני מעיהם של הכפרות על הגגות, מסתמכים על ההיא דרמי בר תמרי (הנ"ל) שאכל אותו כחל שזרקו אנשי סורא, ובראשם התשב"ץ הקטן (סי' קכו), אם כי הסב אותו לעניין אחר: 'ומה שהעולם נוהגים לזרוק בני המעים בערב יוה"כ. זהו כדי לרחם על העופות. וקצת יש להביא ראיה מההיא דשחיתת חולין פרק כל הבשר (דף קי) רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולא איקלע למערבא במעלי יומא דכפורא'. ובעקבותיו הטור הרמ"א מהרש"ל הב"ח הט"ז המג"א החת"ס ועוד.

ועל הנוהג הזה של שחיטה מיוחדת בערב יום הכפורים מעידה גם משנתנו עצמה (חולין פג.). 'בארבעה פרקים בשנה המוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו, אמה מכרתי לשחוט, בתה מכרתי לשחוט, ואלו הן ערב יום טוב האחרון של חג, וערב יום טוב הראשון של פסח, וערב עצרת, וערב ראש השנה, וכדברי רבי יוסי הגלילי אף ערב יום הכפורים בגליל', וכפי שהעיר עליה כבר בעל הרוקח (הנ"ל).

ועוד עדות נוספת למנהג ולדומה לו, בדברי רש"י (שבת פא:; ד"ה האי פרפיסא)³² המזכיר עוד מנהגים שהזכירם רבותינו הגאונים (כאן)³³: 'ובתשובות הגאונים ראיתי, שעושים חתולות מכפות תמרים, וממלאין אותם עפר וזבל בהמה, ועשירים ושנים או חמישה עשר יום לפני ראש השנה עושין כל אחד ואחד לשם כל קטן וקטנה שבבית, וזורעים לתוכן פול המצרי או קיטנית, וקורין לו פורפיסא, וצומח, ובערב ראש השנה נוטל כל אחד שלו, ומחזירו סביבות ראשו שבעה פעמים, ואומר: זה תחת זה, וזה חליפתי וזה תמורת, ומשליכו לנהר'. ולתשובת גאונים זו זכה בע"ה דורנו, ובצורה מקוטעת היא לפנינו בתג"א (ח"ב עמ' 155-156)³⁴, והיא ככל הנראה לרב נטרונאי גאון.

הדאגה העיקרית של כמה מן המתנגדים

נקודה אחת עדיין טעונה ליבון, והיא שעל אף שבמקורות הקדמוניים מוזכר המנהג לגבי בקר וצאן דוקא, כל קהילות ישראל, משום מה, אימצו את התרנגולים. מקור נוהג זה אמנם הובהר כבר ע"י רבותינו הגאונים בתשובה שהביא בעל הטורים (הנ"ל) 'ועוד שמענו מהחכמים הראשונים שאף על פי שבהמה דמיה יקרים יותר מתרנגול אף על פי כן תרנגול מובחר, לפי ששמו גבר, כדאמרינן מאי קרא גבר, אמר רב שילא קרא תרנגולא. וכיון ששמו גבר תמורת גבר בגבר טפי מהני ומעלי', וכן הוא בתשובת רב ששנא (שע"ת, הנ"ל) 'ועוד שמענו מחכמים ראשונים שאעפ"י שיש מי שעושה תמורה

32 . ואחרי כותבי זה ראיתי שכבר בעל פר"ח (או"ח סי' תרה) העיר עליהם, ע"ש.

33 . ומעט ממנו הובא בראבי"ה (סי' רכד) ובאו"ז הל' שבת (סי' נ"ו).

34 . וכך איתא התם: 'חותלות מביאין הוצין שלחירות של ד[קל בת]משה עשר ב . . . . . וקולעין אותן כמין קב וממלין אותן תמרים חדשות ואוכלין אותן לפי שעה [ושמן תהלי ותמרים יבישו]ת כובשין אותן באותן חותלות וכותשין אותן כדי שלא ירקבו ואוכלים בימי החורף [וחתיכה מאותן חותלות] קורין [אותה חי]בוצא וכעשרים יום או כחמשה עשר יום קודם ראש השנה [קולעין חותלות הרבה ועושין חותלות] אחת על שם כל קטן וקטנה שבבית וממלין אותה עפר [וזבל בהמה וזרעין בהן זרעונין של ח]טין ושעורין ופול המצרי או מיני קיטניות וקורין אותן פ[רפימא] . . . . . וצומחין אותן [זר]עונין כטפח כשני טפחים וכל אחד ואחד מאותן תינקות [לוקח את החותלת ומסבבה] על ראשו שבע פעמים ואומר זה תחתי זה תמורתי זה חליפי ומשליכה לנהר'.

בבהמה שדמיה יקרים, תרנגול מובחר לפי ששמו גבר כדאמרי' (יומא כ:). מאי קריאת הגבר, אמר רב קרא גברא דבי רב שילא אמרי קרא תרנגולא'. אבל אין בזה די. הלא טענה כזו גם התלמוד היה יכול להעלותה, אז מדוע ראו אותם '**חכמים ראשונים**' לנכון לשנות מדרך התלמוד והמדרשים? אלא שכבר אמר רבא בפסחים (קטז:): 'בשר אין צריך להגביה, ולא עוד אלא שנראה כאוכל קדשים בחוץ', וכידוע הדבר נפסק להלכה ע"י כל רבותינו. ואם מי שרק מראה בשר בליל הסדר (או אוכל צלי וכדו') נראה כאוכל קדשים בחוץ, עאכ"ו מי שנוהג מנהג כפרות, הנראה כמקריב קדשים בחוץ! ורבים הם רבותינו שהדגישו – אם כי כלאחר יד – שמעשה הכפרות דומה למעשה הקרבנות. לדוגמא הטור דבר כבר על 'תבנית סמיכה', ומהר"ל (הנ"ל, במנהגיו) על 'תבנית כפרה'. והרמ"א (או"ח סי' תרה הנ"ל) גם בעל מטה משה (סי' תתלז) כתב 'ויסמוך ידו עליו דמות קרבן וישחוט אותו לאלתר, תכף לסמיכה שחיטה'. ומהר"י ווייל (שו"ת סי' קצא, הנ"ל) בשם הגה"מ 'הג"ה במיימוני' בעי"כ יעשה כפרות ויאמר חת"כ ר"ת חליפתי תמורת כפרתי, זהו שם החותך חיים לכל חי. **ויחשוב בלבו שהוא חייב מיתה** כמו זה. **והיינו טעם הקרבנות**. זורקו לארץ כעין סקילה שוחטו הרג תופסו בידו בצואר הבהמה היינו חנק שורפו היינו שריפה. היינו דכתיב צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו וכתוב פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר. כיון שיצא המשחית אינו משיב אא"כ צריך לחול על שום דבר **והיינו טעמא דעגלה ערופה**'. וכי ניתן למצא דמיון גדול מזה עם הקרבנות?! וכל דברי הגאונים שהבאנו לעיל (עיי' לעיל) מוכיחים שבמנהג זה היה רצון דוקא לעשות דבר הדומה לקרבן המכפר³⁵.

ורצון זה לעשות דבר הדומה לקרבן (מבלי שיהי בו בעייה הילכתית), הוא בדיוק מה שמעניק למנהג זה את חשיבותו, במיוחד בדורנו, שכה התרחק ממושגי קרבנות, וכה הורחק ממושגי הקרבנות על ידי חינוך קלוקל ולעיתים ע"י מורים חסרי יר"ש, שטוב הוא שנשאר לנו מנהג המזכיר את עבודת ה' הגדולה בביתו המכפר על העולם כולו, אותו הבית שעליו אמר רבי יוחנן (סוכה נה:): 'אוי להם לגויים שאבדו ואין יודעין מה שאבדו, בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר עליהן, ועכשיו מי מכפר עליהן?' ורבי יהושע בן לוי (ויק"ר פ' א יא) 'אריב"ל אילו היו או"ה יודעים מה אהל מועד יפה להן היו

35. וכמה חשובים בהקשר זה דברי בעל 'שם משמאל' (שנת התרע"ד) הכותב 'הנה ענין כפרות הוא דוגמת שיעיר המשתלח, כמבואר בספרים ובהתפלה שקודם הכפרות. ויש להבין למה עושין דוגמא ופועל דמיוני לשיעיר המשתלח יותר מלכל קרבנות יוה"כ. ונראה דהנה יש בכאן שאלה למה צריכין כלל לדוגמא ולפועל דמיוני, הלא בש"ס מגילה (לא:): שאמר אברהם אבינו תינח בזמן שבהמ"ק קיים בזמן שאין בהמ"ק קיים מה תהא עליהם, אמר לו הקב"ה כבר תיקנתי להם סדר קרבנות כל זמן שקורין בהן מעלה אני עליהם כאלו מקריבין לפני קרבן ומוחל אני על כל עונותיהם. וכן כתיב (הושע יד-ג) ונשלמה פרים שפתינו. ואמרו ז"ל (מנחות קי). כל העוסק בתורת חטאת כאלו הקריב חטאת. ובשו"ע (או"ה סי' א' סע"ו) פרושיות הקרבנות לא יאמר אלא ביום, וכט"ז שם כיון שאין זמנם אלא ביום, וא"כ מוכח שהוא כאילו מקריבין בפועל, וא"כ למה צריכין לדוגמא ופועל דמיוני כלל:

ונראה דהנה איתא במדרשות [הובא בתוס' שלהי מנחות] שאחר החורבן מיכאל עומד ומקריב בשמים בכל יום כבשים של אש. ונראה הפירוש שמההתלהבות ורשפי האש שישראל משתוקקין לעבודת קרבנות וקורין הפרשיות בהתלהבות אש, מזה נעשים למעלה כבשי אש ומיכאל מקריבין:

והנה מטעם זה אין צריכין לפועל דמיוני כלל, שהרי ההקב"ה גם עתה בשמים בפועל ממש ע"י ההתלהבות שישראל קורין הפרשיות. וכל זה ניחא בשאר קרבנות, אבל בשעיר המשתלח לא שייך לומר שע"י קריאת הפרשה נעשה בשמים בפועל ממש ענין שיעיר המשתלח, שהרי כתיב (תהלים ה-ה) לא יגורך רע, ואין שם ענין לסט"א ועזאזל כלל, ע"כ אנו צריכין לפועל דמיוני לשיעיר המשתלח יותר מלכל הקרבנות: וממוצא הדברים יובן הטעם שאין אומרים רק שיעיר לכפר מלבד חטאת הכפורים ואינם מזכירין את השעיר המשתלח.

ואולי לרעיון זה הדמה הכפרות לשיעיר השמתלח, יש בסיס בדברי הגאון אשר בתג"א (ח"ב עמ' 156-155, הנ"ל שרש"י הזכירה בשם 'תשובות הגאונים') המדבר על השלכת התרנגולות לנהר.

מקיפין אותו אהליות וקסטריות' ועוד, ושעבודתו היא משלושת עמודי עולם (אבות פ"א מש"ב). לכן חשיבותו של מנהג הכפרות, הוא דוקא בכך שהוא המכין את האדם לעבודת ה' בבית מקדשנו לכשיבנה בב"א³⁶.

ולכן ראו אותם החכמים הראשונים לבחור בתרנגולים שאינם ראויים לעלות על גבי המזבח, כי אין בהם נידר ונידב, כדי לקיים את המנהג, ויחד עם זה לא להיראות כמקריבים בחוץ. ולמרבה הפתעה אולי, זה דוקא הרשב"א באותה תשובה הנ"ל (ח"א סי' שצה) שבגללה חשב מרן שהוא מתנגד למנהג, שבעקיפין מאשר זאת בכותבו 'ומכל מקום אינו רואה לפסול השחיטה מפני שלא פסלו אלא השוחט לשם דבר הנדר והנדב. ודוקא תמימים אבל בעלי מומין לא. לפי שכל הרואה יודע שאין זה לשם עולה ולשם שלמים דוקא אלא דברי הבאי בעלמא ולפיכך כתבתי אני בספרי תורת הבית שהשוחט תרנגולים ואווזין לשם אחד מכל אלו ששחיטתן כשרה לפי שהכל יודעין שאין אחד מאלו עולין לקרבן'.

---

36 . דאגה נוספת העסיקה כמה מפוסקי דורנו, והיא החשש שמא השוחט לא יספיק לבדוק את הסכין בין שחיטה לשחיטה מפאת לחץ הצבור ברחובות ובשווקים ובשאר מקומות. לזה התייחס כבר ביחווה דעת (ח"ב סי' עא) ונתן עצות שבודאי מועילות.

מ"מ אין בחשש זה כדי לבטל מנהג הכפרות, ומכמה סיבות. ראשונה חשש זה אינו חדש ואינו פועל יוצא של דורנו, ומה ראו א"כ רבותינו שבכל הדורות שלא לחשוש לו? וזכורני איך מור אבי שליט"א, שככל רבני צפון-אפריקה היה עובר במשך כשלושה ימים שלמים מבית לבית בעיר ושוחט את הכפרות לכל בני העיר באשר היה רב העיר והקפידו שרב העיר דוקא ישחוט להם את הכפרות (וגם יברך את כל בני הבית, אנשים נשים וטף בהזדמנות זו, כל אחד ואחד בשמו) ובכל בית ובית בדק מור אבי שליט"א את הסכין. שניה, מה מונע מכל ירא ה' לדרוש מהשוחט שיבדוק את סכיניו לפני שישחט עבורו? שלישית, בימינו סכיני השחיטה הינם באיכות שלא הייתה כדוגמתה מעולם, וכל המנוסה והעוסק בשחיטה כיום יודע שסכינים אלו מחזיקים שחיטתם של מאות תרנגולות מבלי להיפגם. רביעית, אם לחשש זה היה מקום, כי אז היה עלינו לאסור אכילת עופות כל השנה. הלא כל העוסק בשחיטה כיום יודע שנדרש השוחט לשחוט כארבע מאות עופות בזמן שאינו עולה על עשרים דקות, ואין כל אפשרות לבדוק את הסכין בינתיים. רק בסוף עשרים הדקות האלה בעלי המפעל 'מרשים לו' לבדוק את הסכין, ואם נמצאת פגומה מטריף את כל ארבע מאות העופות אבל מסתכן בפיטורים מצד בעלי המפעל והמשחטה מפאת הנזק האדיר הנגרם כאשר נאלצים לפסול ארבע מאות עופות בבת אחת. וכל העוסק במלאכה זו, יודע כמה יראת שמים עילאית דרושה כדי לעמוד מול פרשה זו שנאמרה 'ליראם ולבהלם' וגם 'לאיים עליהם'. לכן על החושש לאסור את הכפרות מטעם זה, עליו לחשוש לכל עופות לאורך כל השנה, ולהימנע מאכילת עופות בכלל, ולהכשיר את כל כליו משום אכילת נבלות וטריפות, וד"ל.